

VRHUNAC HRVATSKE OPORTUNISTIČKE POLITIKE U AUSTRIJSKOJ DALMACIJI

TIHOMIR RAJČIĆ

Kraj 80-ih godina XIX. st. bio je krajnja točka politike koju je Narodna stranka u austrijskoj Dalmaciji, vodila od pobjede na saborskim izborima 1870. Imala je uvjerljivu većinu u Dalmatinskom saboru, vlast u gotovo svim općinama i gradovima u Dalmaciji, izuzev Zadra i nekoliko općina u kojima je vlast držala Srpska stranka i svi zastupnici Dalmacije u Carevinskom vijeću bili su iz njenih redova. Narodna je stranka u tom razdoblju, a pogotovu nakon stupanja u koaliciju oko austrijskog ministra predsjednika Taffea 1879. provodila politiku suradnje s Vladom. Ta politika išla je za tim da se, u zamjenu za podršku u Carevinskom Vijeću, dobije ustupke od Vlade u Dalmaciji. Ti ustupci su se svodili na neutralnost Vlade pri izborima, posredovanje pri dobivanju bankarskih kredita za investicije u zemlji i sl. S druge pak strane, ujedinjenje s banskom Hrvatskom, koje je bilo uporišna točka programa Narodne stranke, nije isticano. Pogotovu nakon 1877. kada je zbog pokretanja tog pitanja Sabor bio zatvoren sve do 1880. Isti vrijedi za jezično pitanje. Usprkos uvođenju hrvatskog jezika u gotovo sve osnovne i srednje škole, unutrašnji upravni jezik u tadašnjoj Dalmaciji i dalje je ostao talijanski, dok su sva obećanja Vlade o uvođenju hrvatskog uredovnog jezika ostala neispunjena.

Ovakva oportunistička politika stranke imala je svoju unutrašnju opoziciju. Na njenom čelu bio je Mihovil Pavlinović, jedan od vođa stranke. Nakon njegove smrti tu je ulogu preuzeo Juraj Bjankini, urednik *Narodnog lista*, službenog glasila stranke, koji će ovu unutrašnju opoziciju 1892. odvesti u secesiju u smjeru pravaštva.

U tom smislu programa kojega je saborski klub Narodne stranke donio u kolovozu 1889. predstavlja, privremeni, kompromis između umjerenog i radikalnog krila stranke.

Cilj ovog članak stoga je prikazati promjene koje je novi program donio u politički pravac Narodne stranke, osvrnuti se odjek programa u javnosti te na koncu ocijeniti njegovo značenje.

Historiografska literatura se ovim pitanjem malo bavila.

Grga Novak, u svom djelu "Prošlost Dalmacije", program Narodne stranke iz 1889. vidi u kontekstu predstojećeg cijepanja Narodne stranke, te donosi samo pripomenu o isticanju hrvatskog naziva stranke.¹ Mirjana Gross, u knjizi "Povijest hrvatskog naroda g. 1860. -

1) *Grga Novak*, Prošlost Dalmacije I, HIBZ, Zagreb, 1944. str. 420, 421.

1914." program Narodne stranke iz 1889. sagledava iz rakursa potpunog poraza njene oportunističke politike. U svom osvrtu autorica akcentira činjenicu da Narodna stranka dosljedno provodi dualističku politiku, dok je pitanje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, postalo tek akademsko.² Ivo Perić u svojoj knjizi "Dalmatinski Sabor" program Narodne stranke iz 1889. sagledava u kontekstu pritiska oporbenog krila stranke na čelu s Bjankinijem na vodstvo. O sadržaju programa kaže tek to da on donosi promjenu imena. Istu tezu autor ponavlja i u svome djelu "Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu".³ Trpimir Macan u svom članku "Miho Klaić i razvoj Narodne stranke" novi program Narodne stranke iz 1889. sagledava iz kuta objašnjavanja njene oportunističke politike, s obzirom na unutrašnje okolnosti u Monarhiji. O programu kaže kako je Mihovil Klaić, usprkos otporu, uspio stranci nametnuti njen stari program. U Klaićevoj monografiji Macan njegovo postupanje sagledava u kontekstu ustrajnog nastojanja da se očuva jedinstvo Narodne stranke.⁴

Izvori su po pitanju programa Narodne stranke iz 1889. nešto izdašniji. Na prvom mjestu tu je *Narodni list*, službeno glasilo Narodne stranke, koji problemima naznačenim u ovom programu bavi najopširnije, braneći i argumentirajući opravdanost nove –stare političke linije Narodne stranke. U nešto manjem obimu, ali ne manje sadržajno, programom Narodne stranke iz 1889. bavi se i *Katolička Dalmacija*, glasilo pravaške grupe u Dalmaciji. *Srpski glas*, glasilo Srpske stranke u Dalmaciji, analizira ovaj program kroz prizmu interesa srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji. Isto se može reći i za pisanje *Il Dalmata*, glasila Autonomaske stranke. Na kraju valja spomenuti *Smotru dalmatinsku*, službeno glasilo Vlade u Dalmaciji. Ovaj list programu Narodne stranke iz 1889. ne posvećuje niti jednu riječ. Osvrće se samo na žestok protuvladin govor kojeg je Juraj Bjankini izrekao u Dalmatinskom saboru, kolovoza 1889.

Program Narodnog hrvatskog kluba od 16. 8. 1889.

Prije prikaza samog programa treba reći nekoliko riječi o događajima koji su prethodili njegovom nastanku. Naime Juraj Bjankini i njegovi sljedbenici su 1888. u klubu Narodne stranke potaknuli pitanje adrese o sjedinjenju. Klaić, kao prvak oportunističke struje u stranci to nije htio prihvatiti. Bojao se ponavljanja situacije iz 1877. kada je, zbog istog pitanja rad sabora bio obustavljen sve do 1880. pa Bjankinijevu namjeru nije smatrao politički korisnom. Nakon glasovanja pristalice adrese odnijeli su prevagu tijesnom većinom od 1 glasa. Klaić je tada zaprijetio istupanjem iz kluba, što je dovelo do popuštanja prišta Bjankinijeve struje. Stoga, umjesto adrese, Narodni klub na saborskom zasjedanju 1889. istupa sa obnovljenim programom, koji je sadržavao zahtjev za sjedinjenjem u mnogo blažoj formi.⁵

Novi program Narodne stranke pod nazivom "Program Narodnog hrvatskog kluba" objavljen je u *Narodnom listu* br. 67. od 24. 8. 1889. Ovdje ga donosimo u cijelosti.

2) Šidak, Gross, Karaman, Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860. - 1914., Školska knjiga, Zagreb 1968. str. 166

3) Ivo Perić, Dalmatinski sabor, Zadar, 1978. str. 121, 122.; isti, Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu, Split, 1984. str. 29.

4) Trpimir Macan, Miho Klaić i razvoj Narodne stranke, posebni otisak iz knjige Dalmacija 1870. Zadar 1972. str. 237, 238.; isti, Mihovil Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1980. str. 306-308.

5) Ivo Perić, Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu, str. 28

Program Narodnog hrvatskog kluba

Novi zastupnici pristupivši prvi put na sabor pristadoše na stari program narodne stranke dneva 8 lipnja 1875.

Svi zastupnici "narodnog hrvatskog kluba", ostajuć pri načelima starog programa, nahode potrebito proširiti ga prema današnjem razvitku stranke, a to kako sliedi

1. "Narodni hrvatski klub" stoji nepomično na stožernom temelju državnoga prava hrvatskoga i cjelokupnosti Hrvatske. Prama tomu teži da se Dalmacija što skorije sjedini sa Hrvatskom i Slavonijom, i da se Hrvatskoj državi povrate sve stare njezine česti.

2. Pod zaštitom toga hrvatskog državnog prava, Hrvati i Srbi u Dalmaciji uživaju ista prava, u svakom pogledu, kako sačinjavaju isti te jedan narod izvan kojega nepriznaje se da ima drugi u Dalmaciji.

3. "Narodni hrvatsku klub" dužan je i spravan u svaki sgodni čas potražiti, da bi naš premilostivi kralj na temelju narodnih i pisanih prava, potvrđenih Njegovom svetom rieči, sjedinio Dalmaciju sa Hrvatskom i Slavoniom i povratio državi Hrvatskoj sve njezine česti.

Dok se to oživotvori - da se sve to bolje spravi narod na to oživotvorenje i to lašnji mu se put prokrči - "narodni hrvatski klub" nastojat će svim zakonitim načini da kriepi hrvatsku svijet, da ponarodi sve učione i urede u zemlji, da se zemlja riješi talijanštine i obrani od njemštine

4. "Narodni hrvatski klub", nemiješajući nikako vjeru sa narodnosti, niti ovo dvoje spajauć, branit će staroslavenštinu u crkvenoj službi kao stečevinu naroda i uslov prosvjete.

5. Promičući svaku granu blagostanja u zemlji, u ovom će klub nastojati da se Dalmacija željeznicom spoji sa monarhijom, kao i to da se slavne luke na jadranskom našem moru željeznicom privežu Bosni, prirodnom zaledju Dalmacije, bez koje Dalmaciji nema ni hrane ni obrane.

Zadar dne 16.8. 1889.

U neposrednoj vezi s donošenjem novog programa Narodne stranke je i govor Jurja Bjankinija, održan u Saboru 7. 8. 1889. U tom govoru Bjankini je veoma oštro napao Vladu, posebno akcentirajući njenu nebrigu za ekonomski napredak Dalmacije, te njen odnos prema jezičnom pitanju tj. neispunjenje obećanja o uvođenju hrvatskog jezika i u urede.⁶ Govor je slično kao i novi program stranke, imao veliki odjek.

Pri analizi novog narodnjačkog programa valja imati na umu činjenicu da je on nadopuna programa iz 1875⁷. U tom smislu potrebno je ispitati kakve promjene novi program donosi.

Već u prvoj točki, novi program jače naglašava hrvatsko državno pravo, na osnovu kojega se traži "cjelokupnost Hrvatske", te povrat teritorija koji joj po tom pravu pripadaju.

Druga točka Programa iz 1889. ne donosi nikakve promjene i predstavlja ponovljeni poziv Srbima da prihvate gledište da Hrvati i Srbi u Dalmaciji čine jednu, (hrvatsku) političku narodnost.

Treća točka u cjelini predstavlja novost.

Četvrta točka također donosi neke promjene. Naime govoreći o vjerskim pitanjima klub Narodne stranke 1875. odbija svako raspravljanje o njima, dok sada, 1889. problem precizira odbijajući poistovjećivanje vjeroispovjesti sa nacionalnim opredjeljenjem. Uz to treba

6) Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1889. str. 484-492

7) Program Narodne stranke iz 1875., *Jubilarni broj Narodnog lista* 1912. str. 106

spomenuti zahtijev za staroslavenskom službom božijom odnosi na glagoljaštvo, koje je, prema tumačenju *Narodnog lista* stara crkvena povlastica hrvatskog naroda.⁸

Peta točka u cijelosti predstavlja novost.

Kao što je na prvi pogled vidljivo program Narodne hrvatske stranke iz 1889. donosi znatne promjene u odnosu na onaj iz 1875. To se posebno odnosi na jače naglašeni zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, koji je ovdje iznesen i u prvoj i u trećoj točki programa, te otvorenije isticanje hrvatskog karaktera Dalmacije, čega u programu iz 1875. nije bilo. Ipak vidljivo je da Narodna hrvatska stranka nije odstupila od svoje osnovne oportunističke linije. To se najbolje vidi iz treće točke gdje obećanje o traženju sjedinjena u "zgodan čas" predstavlja prihvaćanje postojećeg stanja, te potvrdu vrlo česte teze tadašnje hrvatske politike uopće da će pitanje sjedinjenja biti moguće aktualizirati tek onda kada vanjske okolnosti prisile cara i vladajuće krugove na novo unutrašnje preuređenje države.

Reakcije na program Narodnog hrvatskog kluba

Kakve je reakcije ovako izmijenjen i obnovljen program izazvao u tadašnjoj političkoj javnosti?

Narodni list, glasilo Narodne hrvatske stranke ne piše izravno o samom Programu već razjašnjava pojedina važna pitanja koja su njime obuhvaćena te donosi reakcije na program Narodne hrvatske stranke.

*Najčešće se pri tome bavi pitanjem hrvatskog državnog prava i sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Tako već u istom broju u kojem donosi Program, Narodni list donosi i polemiku sa češkim listom Politika, gdje izražava iznenađenje činjenicom da češki list zanemaruje hrvatsko državno i narodno pravo, tj. pravo Dalmacije na ujedinjenje s banskom Hrvatskom. Pri tome odbija stajalište češkog lista da osam dalmatinskih glasova u Carevinskom vijeću znači puno za slavensko pitanje u austrijskom dijelu Monarhije.*⁹

Aktualiziranje pitanja državno-pravnog sjedinjenja hrvatskih zemalja, izazvalo je zanimanje i mjerodavnih političkih činilaca oba dijela Monarhije. Posebnu pozornost *Narodni list* je posvetio reakcijama Mađara, odnosno mađaronske Narodne stranke u banskoj Hrvatskoj. Kao što se i moglo očekivati, reakcije s te strane išle su za tim da je Narodna hrvatska stranka u svom novom programu zahtjev za sjedinjenje trebala argumentirati Nagodbom. Otklanjajući ipak sjedinjene, mađaroni, koji su na vlasti u banskoj Hrvatskoj, opravdavaju to ekonomskom pasivnošću Dalmacije, koju Ugarska ne želi izdržavati, kao što izdržava bansku Hrvatsku. *Narodni list* zapaža da će Ugarska zatražiti sjedinjenje Dalmacije, samo onda kada bi dalmatinski zastupnici poduprli vladajuću mađaronsku Narodnu stranku u banskoj Hrvatskoj. U svom odgovoru *Narodni list* odbija prihvatiti odlučnu važnost Nagodbe, dokazujući da je hrvatsko državno pravo starije od nje. Mađaronskoj većini u Hrvatskom saboru prigovara da slijepo slijedi politiku "kruha i igara", tj. da sitnim ekonomskim mrvicama žele nadoknaditi narodne ideale.¹⁰ U uskoj vezi s ovim je i rasprava koju je u Hrvatskom saboru, koju je pokrenulo usvajanje novog programa Narodne hrvatske stranke. Naime *Narodni list* donosi dopis pod naslovom "Prijedlog Dra

8) "Naš program", *Narodni list* 70/1889.

9) "Politika 'Politike'", *Narodni list* 67/1889.

10) "Program hrvatske stranke u Dalmaciji i Narodne novine", *Narodni list* 70/1889, "Mađarske poruke", *Narodni list* 79./1889. Budući da je Juraj Bjankini, urednik *Narodnog lista*, bio na čelu one struje koja se u Narodnoj stranci oštro protivila oportunističkoj politici koju je stranka vodila, to ovc

Barčića o sdruženju", prenesen iz *Obzora* i *Narodnih novina*, gdje prikazuje pokušaj pravaša Erazma Barčića da se prijedlogom o sjedinjenju Dalmacije "*prodrma mrtvilo*" u banskoj Hrvatskoj. Sljedećih, skoro mjesec dana, *Narodni list* redovito prati rasprave u Hrvatskom saboru, koje su vođene o tom prijedlogu, posvećujući znatan prostor na svojim stranicama. Rekapitulirajući na kraju neuspjeh Barčićeva prijedloga, *Narodni list* konstatira da se Hrvati, budući da nemaju materijalnih snaga da ostvare svoje zahtjeve, trebaju oprijeti na moralnu snagu tj. na jačanje narodne svijesti. U zaključku ponovo ističe stajalište da je hrvatsko državno pravo starije od Nagodbe i da je prema tome i mjerodavnije.¹¹

O reakcijama koje su na novi program Narodne hrvatske stranke stigle iz Austrijskog dijela monarhije *Narodni list* izvještava kroz prenošenje komentara, uglavnom, njemačkih listova, koji redom negativno ocjenjuju osnovnu odrednicu novog programa Narodne hrvatske stranke, sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Posebna pozornost je posvećena pisanju *Neue Freie Presse*, koji zbog svoje protuslavenske orijentacije u novom programu Narodne hrvatske stranke vidi prevratničke tendencije.¹²

Osim sjedinjenja, kao dominantne točke novog programa Narodne hrvatske stranke, *Narodni list* se bavi i drugim pitanjima koja program obuhvaća. Jedno od važnijih je narodnosno pitanje. Novi narodnjački program u tom smislu ističe postojanje samo jedne (hrvatska) politička narodnost u Dalmaciji, koju čine Hrvati i Srbi. U tom kontekstu *Narodni list* sustavno odbija postojanje talijanskog pitanja odnosno talijanske narodnosti u Dalmaciji. Iz toga proizlazi tvrdnja *Narodnog lista* da se u Dalmaciji ne može primijeniti članak 9 austrijskog zakona o ravnopravnosti narodnosti, koji je talijanašima služio kao zakonsko uporište za obranu upotrebe talijanskog jezika u školama. Prema mišljenju *Narodnog lista* talijansko pitanje u Dalmaciji nema nikakve podloge jer je ono umjetno stvoreno podrškom izvana. Slabljenje talijanske stranke, *Narodni list* smatra znakom da će talijansko pitanje nestati samo od sebe.¹³

Ipak, sukobi sa Srpskom strankom, nakon 1880. znatno je otežalo pa čak i onemogućilo ustrajanje na tom gledištu. Tijekom 1888. Narodna stranka je vodila pregovore sa Srpskom strankom o izmirenju. Stoga sve do prve polovine 1889. u *Narodnom listu* nalazimo krajnje pomirljiv i nepolemičan ton prema Srbima. Polemike počinju tek od ožujka 1889. kada u članku "Recimo i mi našu I". *Narodni list* tu polemizira sa Lovrom Pavlovićem, Srbinom katolikom, odbijajući njegove tvrdnje o tome kako je bit hrvatsko srpskog sukoba u starom sukobu latinstva i slavenstva, gdje Hrvati predstavljaju nenarodno latinstvo, a Srbi narodno Slavenstvo. *Narodni list* odbija prigovore Srpske stranke da hrvatsko državno pravo ugrožava etnički identitet i političku samostalnost Srba. Ističe da je Srpski zahtjev za

riječji mogu izgledati kao komentar političke stvarnosti u pokrajini i držanje Narodne stranke. Naime izricanje principijelne osude mađaronske stranke u banskoj Hrvatskoj, riječima koje se mogu primijeniti i na politiku Narodne hrvatske stranke u Dalmaciji, zapravo se osuđuje politika ove druge, jer je se izjednačava s mađaronima, koje Narodna stranka u Dalmaciji službeno osuđuje.

11) "Prijedlog Dra Barčića o sdruženju", *Narodni list* 85./1889.; *Miraja Gross*, Izvorno pravaštvo, Golden marketing, Zagreb, 2000. str. 694.; "Rasprava o sdruženju Dalmacije", *Narodni list*, 86, 89, 90, 91/1889., "Rasprava o ujedinjenju domovine", *Narodni list* 92/1889. Ovome valja dodati i članke "Listovi iz banovine", koje *Narodni list* objavljuje u svakom svom broju, a koji se u spomenutom razdoblju bave ovim pitanjem.

12) "Domaće vijesti", *Narodni list* 69., 79, 84/1889.; "Nešto o našim stvarima", *Narodni list*, br. 78/1889.

13) "Naša tri glavna pitanja I", *Narodni list* 3/1889.; "Pabirci III", *Narodni list* 70/1889.; "Pabirci VIII", *Narodni list* 74/1889.

odricanjem od hrvatskog državnog prava opasan jer je ono osnovni temelj posebnog položaja Hrvata u Austro-Ugarskoj, te se njegovim negiranjem ne slabe samo Hrvati nego se pomaže da Nijemci i Mađari zadobiju potpunu prevlast u Monarhiji. *Narodni list* pri tome ponovo naglašava da Hrvati i Srbi u hrvatskim zemljama čine jedan politički narod, te da među njima postoji etnička istovjetnost, koja ih čini dvama plemenima jedinstvenog jugoslavenskog naroda. Ipak *Narodni list* među Hrvatima i Srbima vidi razliku koju objašnjavao kao "različite težnje i ideale". Isto tako odbija prigovore da je novi program i promjena imena Narodne hrvatske stranke znak hrvatskog šovinizma.¹⁴

Od ostalih pitanja iznesenih u novom programu Narodne hrvatske stranke *Narodni list* se najviše bavi pitanjem potpunog uvođenja hrvatskog jezika u javni život Dalmacije. Ovo se u prvom redu odnosi na unutrašnji uredovni jezik u državnim uredima, koji je još uvijek bio talijanski, a vlada je bila pomalo počela uvoditi njemački. Analizirajući zašto do uvođenja hrvatskog jezika u ta područja još nije došlo *Narodni list* vidi nesklonost Vlade da to pitanje riješi, ali i otpor talijanizirane birokracije. Međutim iako je gotovo u sve škole bio uveden hrvatski jezik, ipak su ostale neke gdje se on održao. *Narodni list* se najčešće bavi talijanskom školom u Trogiru, koju je Sabor odbio financirati, ali je Vlada zapljenom sredstava iz zemaljske školske zaklade pomogla njeno opstojanje. Raspravljajući o uredovnom jeziku *Narodni list* ističe zakonsku odredbu po kojoj svi službenici trebaju poznavati zemaljski jezik pokrajine u kojoj služe. Polemizirajući sa *Smotrom dalmatinskom* i *Il Dalmatom* po tom pitanju *Narodni list* navodi da činovnici ispите iz hrvatskog jezika polažu "pro forma" tj. da jezik nikad stvarno ne savladaju. Ističući istovjetnost stavova gore spomenutih listova te držanje talijanaša, pogotovu Bajamontija, u Saboru, *Narodni list* vidi u tom unutrašnji preokret u Monarhiji tj. tješnji savez Talijana i Nijemaca protiv Slavena.¹⁵ Jezičnim se pitanjem u svome gore spomenutom govoru u Saboru bavi i Juraj Bjankini. U svom govoru, kojeg *Narodni list* komentira, Bjankini napada dalmatinsku Vladu, a preko nje i Beč da radi na očuvanju talijanskog i uvođenju njemačkog u javni život Dalmacije. Povezujući pitanje jezika s ostalim važnim političkim pitanjima Bjankini ističe da Beč ne dopušta sjedinjenje, ne pomaže Dalmaciju ekonomski, pa ako Narodna stranka ne ustraje na rješavanju pitanja uvođenja hrvatskog jezika, od njenog programa neće ostati ništa.¹⁶

Pitanje gospodarskog zaostajanja Dalmacije, a u vezi s tim i prometne izoliranosti našlo je također odjeka u pisanju *Narodnog lista*. Tako već Bjankini u spomenutom govoru u Saboru, oštro napada Vladu zbog nebrige oko ekonomskog napretka Dalmacije. Ističe problem željeznice, čiji nedostatak drži Dalmaciju u prometnoj izolaciji i zbog propalog pomorstva koje je, kako se kaže, Vlada uništila poreskim pritiskom. *Narodni list* iznosi stajalište da se željeznički priključak Dalmacije sa banskom Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom neće ostvariti dok ga ne bude u kalkulacijama vlade u Pešti tj. Mađara.

14) "Recimo i mi našu I", *Narodni list* 21/1889.; "Hrvatsko - srpsko pitanje I.", *Narodni list* 81/1889.; "Hrvatsko -srpsko pitanje III.", *Narodni list* 83/1889. Za razumjevanje stava dalmatinskih narodnjaka o hrvatsko-srpskim odnosima posebno je karakterističan način na koji *Narodni list* koristi simboliku Kosovske bitke za isticanje narodnog jedinstva Hrvata i Srba. On to opravdava učestćem nekih hrvatskih i bosanskih vlikaša u toj bici ističući to kao značajan historijski primjer narodnog jedinstva Hrvata i Srba, koji treba slijediti. "Petsto godina kosovske bitke", *Narodni list* 50/1889.

15) "Pabirci I.", *Narodni list* 69/1889.; "Pabirci IV.", *Narodni list* 71/1889.; "Pabirci VII.", *Narodni list* 74/1889.; "Pabirci IX", *Narodni list* 76/1889.; "Dvici na odgovor I.", *Narodni list* 86/1889. "Protiv njemštini", *Narodni list* 95/1889.

16) Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1889. str. 484-492.; "Pabirci VI", *Narodni list* 73/1889.

Iznoseći ekonomske probleme *Narodni list* ustrajno ponavlja tužbu da Vlada ekonomski zapostavlja Dalmaciju. Komentirajući generalnu državnu politiku smatra da je nerazumno da Vlada novac ušteđen na vojsci ulaže u činovništvo, umjesto u gospodarstvo te da je uslijed toga u ekonomski pasivnoj Dalmaciji činovnička služba jedino isplativo zanimanje. U tom kontekstu *Narodni list* ističe i nedostatak kredita za Dalmatinsko gospodarstvo. Pišući o gospodarskim problemima Dalmacije *Narodni list* otvara jedno pitanje koje će se posebno aktualizirati u dalmatinskoj politici 90-ih godina XIX. stoljeća. To je pitanje peronospore na vinovoj lozi, koja je tada već počela uništavati vinograde, jer je Vladina pomoć bila nedostatna i neefikasna.¹⁷

Pitanje staroslavenske službe božje, akcentirano u četvrtoj točki programa Narodne hrvatske stranke, našlo je također odjeka na stranicama *Narodnog lista*. Reagirajući na pisanje njemačkih novina u Austriji koje u zahtjevu za staroslavenskoj službi božjoj vide vjersko raskolništvo i panslavizam *Narodni list* te optužbe odbija, naglašavajući da se Narodna hrvatska stranka zalaže za staroslavensku službu božju koju je odobrio papa Lav XIII u enciklici "Grande munus" i koja se pod glagoljaškim imenom smatra hrvatskom crkvenom povlasticom još iz IX. stoljeća.¹⁸

Na novi program Narodne Hrvatske stranke reagirao je i *Narod*, glasilo splitskih narodnjaka. Reakcije *Naroda* se u cijelosti podudaraju sa pisanjem *Narodnog lista*. Jedina razlika je nešto jače insistiranje na hrvatskom državnom pravu što od samog početka njegova izlaženja 1884. predstavlja osnovicu pisanja *Naroda*.

Novi program Narodne hrvatske stranke izazvao je reakcije i hrvatske opozicije u Dalmaciji. Tu je opoziciju u ovo doba predstavljala *Katolička Dalmacija* glasilo pravaške grupe oko Ive Prodana, koji je ujedno bio i njen urednik. *Katolička Dalmacija* u svojim osvrtima najviše prostora posvećuje dvama pitanjima: pitanju sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom te pitanju nacionalnih odnosa u Dalmaciji. Već u prvoj reakcije na novi program Narodne hrvatske stranke naglašava se da je to "odveć mršava naknada za saborsku adresu, a mršava naknada i za očekivanu zastupničku izjavu."¹⁹ odnosno da pitanje sjedinjenja nije postavljeno dovoljno odlučno. Osim toga, dodaje *Katolička Dalmacija*, narodnjaci su iznevjerila birače koje su na saborskim izborima pridobili upravo jačim isticanjem pitanjem sjedinjenja. U prilog svom gledištu pravaško glasilo ističe da bi, s obzirom na uznemirenje koje je u bečkom novinstvu izazvala ova izjava, saborska adresa učinila da se svi neprijatelji hrvatskog naroda umire "poput ovčica" tj. da bi otvoreno traženje sjedinjenja ojačalo položaj Hrvata u Monarhiji.²⁰

Katolička Dalmacija stoga politiku Narodne hrvatske stranke u pogledu sjedinjenja opisuje previše neodlučnom. Na prigovore kako je to nerazumno, odgovara se da oportunistizam narodnjaka ne donosi rezultate i da treba voditi oštriju politiku, pa čak i pod cijenu poraza, koji ionako može biti samo privremen.²¹ Pišući o narodnom pitanju *Katolička Dalmacija* ističe kako novi narodnjački program nedovoljno ustrajno rade na pohrvaćenju

17) "Pabirci IV", *Narodni list* 71/1889.; "Pabirci V", *Narodni list* 72/1889.; Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1889 str. 484 -492.; "Pabirci IV", *Narodni list* 71/1889.; "Naša tri glavna problema III", *Narodni list* br. 4/1889.; "Čudna štednja", *Narodni list* 25/1889."; "Bolest dalmatinskih vinograda", *Narodni list* 56/1889.

18) "Naš hrvatski program", "Program hrvatske stranke u Dalmaciji i Narodne novine", *Narodni list* 70/1889.; "Glagoljica i slavenske težnje", *Narodni list* 95/1889.

19) "Teorija i praksa", *Katolička Dalmacija* 53/1889.

20) "Dalmatinsko pitanje", "Graja, a da bi zašto", *Katolička Dalmacija* br. 58/1889.

21) "Odgovor četvorici", *Katolička Dalmacija* 64/1889.

Dalmacije. Uzrok tome vide u prevelikoj popustljivost prema Srbima. Prodanovim pravašima posebno je neprihvatljiva drugu točku programa Narodne hrvatske stranke, gdje se ističe ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji, jer se time prema njenom mišljenju stvara mogućnost za nastajanje političkog srpstva. Stoga naglašava da se u Dalmaciji ne može govoriti ni o političkom ali ni o etničkom srpstvu nego pravoslavnoj vjerskoj zajednici prema kojoj, smatra se, treba pokazati maksimalnu vjersku toleranciju.²² U ovom smislu posebno je ilustrativan odnos *Katoličke Dalmacije* prema novom imenu Narodne stranke. Naime, zadržavanje prefiksa "narodna" smatra se znakom nedovoljne odlučnosti da se djeluje u smislu pohrvaćenja Dalmacije. Naziv "narodna" smatra se recidivom politike 60-ih i 70-ih godina XIX. st. kada je to značilo hrvatsko-srpska. Stoga *Katolička Dalmacija* sustavno rabi ironičan naziv "*Narodna srpsko-hrvatska stranka*".²³

Budući da je *Katolička Dalmacija* bila list katoličke vjerske orijentacije to je on reagirao i na četvrtu točku novog programa Narodne hrvatske stranke. Smatra da katolici ne spajaju svoju narodnost s katolicizmom, kao što rade pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Međutim ne miješanje vjere s narodnošću tumači kao poziv da se uspostavi država bez vjere, što osuđuje.²⁴

Rekapitulirajući na kraju svoja gledišta, *Katolička Dalmacija* smatra da Narodna hrvatska stranka nije jedinstvena kao što to stalno naglašava *Narodni list*. Ona vidi dvije struje, jednu neodlučnu koju naziva "*narodna srpsko – hrvatska*" i drugu koju naziva "*čisto hrvatska*". Vanjski znak sukoba tih struja nalazi u neslaganju Bjankinija i Klaića, kojem nije bio po volji oštar Bjankinijev govor protiv Valde u Saboru.²⁵

Srpski list (glas), glasilo Srpske stranke u Dalmaciji obratio je relativno malo pozornosti novom programu Narodne hrvatske stranke. Na prvom mjestu *Srpski glas* ponavlja već ustaljenu tezu srpske nacionalne ideologije da se pojam Trojedne kraljevine ne može izjednačiti s pojmom države Hrvatske. S tim u vezi odbija svaku pomisao o prihvatljivosti i valjanosti hrvatskog državnog prava. *Srpskom glasu* također nije prihvatljiva koncepcija političke hrvatske nacije, jer smatra da bi to štetilo očuvanju i širenju srpske nacije. Osvrćući se na treću točku programa Narodne hrvatske stranke, odrednicu o "*krijepljenju hrvatske narodne svijesti*" *Srpski glas* tumači kao poziv na politički progon svega što je "narodno" i srpsko.²⁶ Uočavajući osnovnu, oportunističku, liniju politike Narodne hrvatske stranke, *Srpski glas* smatra da ona ne misli ozbiljno raditi na sjedinjenju Dalmacije s bansom Hrvatskom, te da je govor o sjedinjenju obična politička frazeologija. Osvrćući na samo pitanje sjedinjenja *Srpski glas* ponavlja mađarsku tezu, da Ugarska ne želi sjedinjenje jer bi morala izdržavati gospodarski zaostalu Dalmaciju, kao što već izdržava bansku Hrvatsku.²⁷

Il Dalmata, glasilo Autonomaske stranke u Dalmaciji u svojim se reakcijama na program Narodne hrvatske stranke također bavi samo dvama pitanjima: pitanjem sjedinjenja te

22) "Teorija i praksa II", *Katolička Dalmacija*, 54/1889.; "Teorija i praksa III", *Katolička Dalmacija*, 55/1889.

23) "Narodna Obrana III", *Katolička Dalmacija* br. 72/1889.

24) "Teorija i praksa IV", *Katolička Dalmacija* br. 56/1889.

25) "Narodna obrana IV", *Katolička Dalmacija* 74/1889.; "Narodna obrana VIII", *Katolička Dalmacija* 78/1889.

26) Ovdje treba primjetiti da je Srpska stranka u Dalmaciji, sustavno izjednačava srpstvo na "narodnjaštvom" kakvim ga je definirala Narodna stranka 60-ih i 70-ih godina XIX. st. Takvo gledanje trebalo je poslužiti kao dokaz tezi da je nakon 1880. Srpska stranka nije odcjepila nego je nastavila raditi po starom, dok je se Narodna stranka udaljila od svog starog programa.

27) "Novi program novog kluba", *Srpski glas* br. 1889.; "Još o programu novog kluba", *Srpski glas* 35/1889.

narodnom pitanjem u Dalmaciji. Komentirajući jasno istaknuti zahtjev za sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom *Il Dalmata* smatra da je on znak prevage radikalne struje u Narodnoj hrvatskoj stranci, koja je prevladala zahvaljujući popustljivoj i proslavenskoj politici austrijskog ministra predsjednika Taffea. *Il Dalmata* dalje zapaža da bi ostvarenje sjedinjenja poremetilo dualističko uređenje Austro-Ugarske, te nagađa da je cilj Narodne hrvatske stranke da se stvori jugoslavenska država koja bi se imala sastojati od Dalmacije, banske Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Stoga iznosi stajalište da ni Beč ni Pešta neće dopustiti takvo nešto. Osvrćući se na drugu točku Programa *Il Dalmata* smatra neopravdanim negiranje talijanske narodnosti u Dalmaciji. Traži da se ona prizna i zaštititi. Rekapitulirajući svoj stav, autonomaško glasilo ističe kako je program Narodne hrvatske stranke "*skoro kašnjev*" i da je opasan za jedinstvo Austrijskih zemalja ali i za cijelu Monarhiju.²⁸

Na kraju valja reći da *Smotra dalmatinska*, službeno gasilo Vlade, nije niti jednom riječju spomenula niti prokomentirala novi program Narodne hrvatske stranke. Ovu neočekivanu šutnju može se donekle objasniti zapažanjem *Narodnog lista* koji kaže da izjava Narodne hrvatske stranke nije naišla na odaziv kod mjerodavnih krugova²⁹. Ako se tome doda činjenicu da je *Smotra Dalmatinska* reagirala samo na oštar saborski istup Jurja Bjankinija slika je nešto jasnija. Naime šutnja o novom programu narodnjaka može se razumjeti kao uvjerenje Vlade da će Narodna hrvatska stranka nastaviti svoju oportunističku politiku, dok u Bjankiniju vide mogućnost jačanja radikalne struje koja bi tu politiku mogla pomutiti.

Zaključak

Program Narodne stranke iz kolovoza 1889. značio je tek blago odstupanje od oportunističke politike koju su dalmatinski narodnjaci vodili od 1870.

O tome svjedoči analiza samog programa, ali i reakcije na njega.

Naime usprkos vrlo naglašenom isticanju hrvatskog državnog prava, programska izjava kluba Narodne hrvatske stranke u Dalmatinskom saboru, je vrlo blag oblik aktualizacije pitanja sjedinjenja Dalmacije sa banskom hrvatskom. Narodnjaci zapravo nisu očekivala brzo rješenje ovog problema, a nisu željeli (mogli) pristupiti radikalnijoj akciji. Slično obilježje ima i zahtjev narodnjaka da se hrvatski jezik uvede i u upravu i u sudstvo.

Jače isticanje hrvatskog narodnog karakter Dalmacije očekivana je posljedica političkog osamostaljivanja Srba, te njihovog nastojanja da Dalmaciju u nacionalnom i političkom smislu što više obilježe srpstvom.

Ostale programske točke, više su pobrojavanje problema tadašnje Dalmacije, nego stvarni akcijski program te su manje zanimljive za ocjenjivanje značaja novog programa Narodne hrvatske stranke.

Njegov značaj stoga treba sagledati i kroz probleme koji stoje u pozadini. Riječ je o sukobu dviju struje u stranci tj. one radikalnih gledišta koja je zastupao Juraj Bjankini i one oportunističke kojoj je na čelu bio Mihovil Klaić.

Zato valja prihvatiti stajalištem Ive Perića da je program Narodne hrvatske stranke iz 1889. rezultat pritiska radikalnog krila stranke da se njen dotadašnji oportunistički politički

28) "Il programma dei Croati", *Il Dalmata* br. 71/1889. ; "Del programma famoso", *Il Dalmata* 73/1889.

29) "Godina 1889.", *Narodni list* 102/1889.

pravac izmjeni. Budući da do znatnijih programskih izmjena ipak nije došlo može se reći da je ovaj kratkotrajni kompromis, uvod u Bjankinijevu secesiju 1892.

U tom smislu program Narodne hrvatske stranke iz kolovoza 1889. predstavlja vrhunac hrvatske oportunističke politike u Dalmaciji te uvod u njenu radikalizaciju, 90-ih godina XIX. stoljeća.

Summary

The apex of Croatian opportunistic policy in Austrian Dalmatia

Tihomir Rajčić

In his paper the author is analysing the (political) programme of the People's Croatian Party (*Narodna hrvatska stranka*) of the year 1889, establishing thereupon a thesis that this programme represented a mild deviation from the opportunistic policy that the Dalmatian People's Party politicians have been leading since 1870.

In this sense, the author demonstrates that the People's Party politicians in fact did not expect neither the quick integration of Dalmatia and Ban's Croatia, nor a quick solution to the question of language, nonetheless not wanting to (or not being able to) undertake more radical actions.

The author is therefore concluding that the People's Croatian Party programme of 1889 was the result of a compromise between the radical and opportunistic party wing. He considers this short-lived compromise to be an introduction to the radicalisation of the Croatian politics in Austrian Dalmatia, during the last decade of the XIX century.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LV
ZAGREB 2002.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LV, str.1-296, Zagreb 2002.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić
Josip Vrandečić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky